

**ZDZISŁAW CHMIELEWSKI, Z ARCHIWISTYKĄ PO EUROPIE
W XX WIEKU, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego,
Szczecin 2017, ss. 303**

Słowa kluczowe: Zdzisław Chmielewski, archiwistyka, Uniwersytet Szczeciński, historiografia, archiwum, archiwisci, cyfryzacja

Książka *Z archiwistyką po Europie w XX wieku* jest trzecią z kolei publikacją tworzącą serię wydawniczą „Historiografia Pomorska”, którą wydaje od kilku lat Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Tym razem okazją do opublikowania kolejnego tomu wspomnianej serii była 75. rocznica urodzin prof. Zdzisława Chmielewskiego, archiwisty, a właściwie teoretyka archiwistyki, wychowanka toruńskiej szkoły archiwalnej. Prof. Zdzisław Chmielewski to postać zasłużona dla szczecińskiej humanistyki. Wieloletni pracownik Archiwum Państwowego w Szczecinie, a następnie zastępca dyrektora tej placówki, profesor Uniwersytetu Szczecińskiego aktywnie współtworzył szczecińską uczelnię początkowo jako dziekan Wydziału Humanistycznego, a następnie jako prorektor oraz rektor szczecińskiej *Alma Mater*. Publikacja *Z archiwistyką po Europie w XX wieku*, zredagowana przez prof. Adama Makowskiego, ucznia prof. Zdzisława Chmielewskiego, składa się z tekstów jubilatą zarówno tych już opublikowanych, jak i takich, które dopiero pierwszy raz ujrzały światło dzienne.

Prezentowana książka została podzielona na cztery nierówne pod względem wielkości części. Pierwszą z nich poświęcono pamięci prof. Andrzeja Tomczaka, mistrza prof. Zdzisława Chmielewskiego, który odszedł w trakcie przygotowywania jubileuszowej monografii. W istocie jest to laudacja wygłoszona przez prof. Zdzisława Chmielewskiego podczas wręczenia prof. Andrzejowi Tomczakowi doktoratu *honoris causa* Uniwersytetu Szczecińskiego (2014). Prof. Andrzej Tomczak był bowiem nie tylko promotorem wszystkich stopni i tytułów naukowych prof. Zdzisława Chmielewskiego, ale także partnerem wielu długich rozmów kształtujących spojrzenie jubilatą na archiwistykę, w tym także na teorię archiwalną.

Druga, zasadnicza część pracy, archiwalna, składa się z trzech działów. Pierwszy z nich („Wzmocniony debiut archiwalny”) obejmuje dwa teksty poprzedzo-

ne wstępem jubilata. Odnoszą się one do problematyki archiwów zakładowych w dobie „rewolucji archiwalnej” oraz granic zespołowych akt miejskich.

Następne działy uzupełniają się wzajemnie („Przykłady uwspółcześnienia europejskiej teorii archiwalnej w XX wieku” oraz „Kolejne autoryzacje rozwoju europejskiej myśli archiwalnej w XX wieku”).

Do obu wspomnianych partii monografii prof. Zdzisław Chmielewski zaproponował po siedem artykułów ukazujących główne linie rozwojowe archiwistyki europejskiej w XX w. oraz poruszających najistotniejsze kwestie archiwalne zeszłego stulecia, w tym problem oceny akt najnowszych w dobie lawinowo narastającej dokumentacji, czy też ewolucję poglądów na temat zespołu archiwalnego. Całość pracy zamykają podsumowujące rozważania jubilata poszukującego najważniejszych wyznaczników dwudziestowiecznej archiwistyki.

Chociaż inicjacja naukowa prof. Zdzisława Chmielewskiego odbyła się w 1968 r., to w drugiej części prezentowanej monografii znalazły się dwa teksty z końca pierwszej dekady jego działalności naukowej. Jeden z nich zarysowuje najistotniejsze kierunki zmian, jakim zdaniem autora podlegać będzie działalność archiwów zakładowych w Polsce. Owa „rewolucja archiwalna” w archiwach zakładowych będzie dążyć przede wszystkim do wzbogacenia i unowocześnienia informacji o zasobach tego typu archiwów oraz do polepszenia metod udostępniania przechowywanych materiałów. U podstaw obu też leżało przekonanie autora o znacznej wartości informacyjnej posiadanych przez archiwa zakładowe akt, chociażby dla rozwoju gospodarczego kraju. W rozważaniach widać wyraźnie przecucie autora dotyczące wzrostu wartości informacji (jako towaru), co w istocie nastąpiło ponad dwie dekady później, tj. w dobie intensywnej cyfryzacji Polski. Drugi artykuł wprowadza nas w zagadnienia teoretyczne, które stały się pasją badawczą jubilata. Zasadniczym problemem poruszonym przez niego jest precyzyjne wyznaczenie granic zespołowych akt wytwarzanych przez samorządy miejskie po drugiej wojnie światowej. W wypadku Ziem Zachodnich i Północnych Polski niepodważalną granicą początkową dla akt magistrackich stał się rok 1945, oddzielający wytwory kancelaryjne powstałe w miastach działających jeszcze w granicach państwa niemieckiego od wytwarzanych już w kancelarii polskiej. Granicę górną stanowi rok 1950, zmieniający dotychczasowy sposób funkcjonowania administracji samorządowej. Biorąc natomiast pod uwagę stopniową decentralizację kancelarii miejskiej za jedną nierozzerwalną całość (zgodnie z zasadą zespołowości), należy uznać materiały wytwarzane we wszystkich kancelariach magistrackich (tj. komórkach organizacyjnych instytucji). Ostatecznie dla miast Ziem Zachodnich i Północnych archiwalia miejskie z lat 1945–1950 traktować należy jako jeden zespół złożony, do którego wchodzi zarówno akta zarządów miejskich, jak i akta miejskich rad narodowych.

Zasadniczą część monografii prof. Zdzisław Chmielewski poświęcił węzłowym problemom archiwistyki europejskiej w XX w. Niektóre z prezentowanych tu artykułów były już publikowane, inne stanowią nowe przemyślenia autora nad europejskimi badaniami archiwalnymi. Cechą charakterystyczną wspomnianych 14 tekstów składających się na najważniejszą część publikacji jest ich ogólnoeuropejski, a nawet światowy (jeżeli wliczyć w to USA), wymiar. Autor swobodnie przekracza granice krajów nie tylko europejskich, omawia szkoły archiwalne oraz przedstawia sylwetki najważniejszych europejskich i amerykańskich teoretyków archiwistyki, wskazując także na to, w jakich warunkach kształtowały się ich poglądy na najważniejsze problemy archiwalne.

Odębne artykuły zostały poświęcone: Eugenio Casanovie, Adolfowi Brennekemu, Heinrichowi Ottonowi Meisnerowi, Konstantinowi Mitajewowi, Robertowi Henri Bautierowi, Teodorowi Schellenbergowi czy Johannesowi Papritzowi. Narracja została zbudowana w taki sposób (tak dobrano poszczególne materiały), aby pokazać czytelnikowi wszystkie węzłowe sprawy, z jakimi zmagali się archiwiści europejscy i amerykańscy w XX stuleciu.

Pierwszym problemem jest masowe narastanie akt w dwudziestowiecznych kancelariach. Niektórzy archiwiści pisali wręcz o „potopie” akt i informacji, z których trudno wybrać te najwartościowsze. Zatem ze zjawiskiem masowości akt, co mocno podkreśla prof. Zdzisław Chmielewski, były bezpośrednio związane liczne próby stworzenia jednorodnego, uniwersalnego sposobu oceny współczesnych dokumentów. Do wspomnianego problemu podchodzono w Europie w różny sposób. Z metodologicznego punktu widzenia archiwistyka niemiecka przy wartościowaniu dokumentacji wspierała się historyzmem, zaś francuska bazowała na metodyce pozytywistycznej. Z kolei na przełomowym w tej materii, zdaniem jubilata, Kongresie Archiwistów we Florencji (1956) prace tzw. Komitetu Jamesa Grigga doprowadziły do sformułowania tezy wskazującej, że miernikiem wartości akt winna być ich przydatność studialna (naukowa) bądź praktyczna. Jednocześnie postulowano wówczas powszechne wprowadzenie dwuetapowego brakowania materiałów wytwarzanych w różnego rodzaju instytucjach, tj. po 5 i 25 latach od ich wytworzenia. W obu wypadkach wydzielenie akt do zniszczenia miało być wspólną decyzją urzędników i archiwistów. Innym sposobem ułatwiającym wartościowanie dokumentacji miały stać się archiwa przejściowe. Mimo to ocena wartości dokumentacji, co kilkakrotnie zauważa prof. Zdzisław Chmielewski, nie została w XX stuleciu zadowalająco rozwiązana. Zdaniem wielu archiwistów nie do końca satysfakcjonujące jest wydzielenie tzw. najważniejszych aktotwórców i mechaniczne brakowanie wybranych partii akt (wykazy akt).

Drugim wielkim problemem archiwistyki XX w. była kwestia utrzymania lub nie zasady proveniencji zespołowej. W zeszłym stuleciu podejmowano liczne próby reinterpretacji wspomnianej zasady. Zespołowość, a zwłaszcza

sprawa granic wewnątrzzespołowych, stanowiły jedno z najważniejszych zagadnień, wokół którego toczyły się liczne dyskusje i spory. Pragmatyzm w działaniach archiwalnych podpowiadał utrzymanie zasady proveniencji zespołowej, lecz masowość narastania akt nakazywała bardziej elastyczne do niej podejście. Zauważył to już Eugenio Casanova, który sprzeciwił się dominującemu wówczas pogładowi (lata 20. XX w.), jakoby zasada zespoowości była wynalazkiem holenderskim. W nowym, ukształtowanym po pierwszej wojnie światowej, świecie archiwistów zaskoczyła nie tylko wielka produkcja akt, ale także konieczność przyjmowania do archiwów historycznych dużych i wewnętrznie złożonych zespołów. Znakiem czasu, co rozumiał Casanova, było więc poszukiwanie nowych, bardziej elastycznych i skutecznych metod postępowania z aktami. Błyskotliwa teza Casanovy: „najlepszą zasadą jest nie mieć zasad” oznaczała, że zespół archiwalny należy kształtować według rozsądku i własnego doświadczenia. Prof. Zdzisław Chmielewski uważa wręcz, że to Eugenio Casanova, a nie Karl Gustaw Weibul ze swoją „złotą zasadą”, stał się duchowym prekursorem Adolfa Brennekego. Ten ostatni, działając w Tajnym Archiwum w Berlinie-Dahlem i prowadząc wykłady w szkole archiwalnej (1937–1939), sformułował wolną zasadę proveniencji zespołowej. Świat archiwalny zapoznał się z nią dopiero po zakończeniu drugiej wojny światowej, tj. po opublikowaniu w 1953 r. przemysła Brennekego przez Wolfganga Leescha. Wolna zasada zdawała się odpowiadać nowym czasom i pozwalała archiwistom na aktywne kształtowanie struktury wewnętrznej zespołów archiwalnych.

Według prof. Zdzisława Chmielewskiego poglądy Adolfa Brennekego dobrze uzupełniają przemyslenia Heinricha Ottona Meisnera, który wychodząc (1935) od dokładnej analizy procesu aktotwórczego, doszedł do wniosku (już po drugiej wojnie światowej), że powstające we wspomnianym procesie akta tworzą większe całości, kształtujące strukturę zespołu. W tej sytuacji poznanie istoty pojedynczych akt ułatwia nie tylko ich wartościowanie, ale wpływa także w sposób zasadniczy na zasadę zespoowości i strukturę wewnętrzną zespołu. Najpełniej uchwycił to w 1976 r. Johannes Papritz, wydzielając zespół archiwalny (jako byt ogólny) z organicznego zespołu archiwalnego uformowanego w trakcie procesu opracowania.

Dalsza analiza poglądów na temat zasady zespoowości prowadzona przez prof. Zdzisława Chmielewskiego wskazuje na ciężką próbę, jakiej została ona poddana pod koniec XX w. Od połowy lat 70. XX w. we francuskich archiwach departamentalnych wszystkie przejmowane zespoły są dzielone na 24 serie rzeczowe. W latach 80. tegoż stulecia dociekania Barry'ego Bloomfielda wskazywały na zacieranie się granic zespołowych, gdy na pierwsze miejsce wysuwała się informacja rozumiana jako zawartość informacyjna akt. Proces ten pogłębił napływ do archiwów historycznych archiwaliów na nośnikach innych niż pa-

pierowe, w tym także dokumentów natywnie elektronicznych. Ilustracją zachodzących zmian jest tworzenie przez archiwa amerykańskie rzeczowych grup akt ułatwiających zarządzanie dokumentacją archiwalną. Jednocześnie sam Bloomfield zaznaczał, na co wielokrotnie wskazuje prof. Zdzisław Chmielewski, że dla zasady proveniencji zespołowej brak w tej chwili alternatywy uznawanej powszechnie w środowisku archiwalnym. Mimo to nie do końca wiadomo, jak na zasadę zespołowości wpłynie pełna i ostateczna informatyzacja świata, w tym oczywiście cyfryzacja administracji.

Gdy informacja zawarta w dokumencie staje się wartością samą w sobie, trudno przewidzieć dalsze losy zespołu jako wyodrębnionego samodzielnego organizmu. Uspokajający głos Trudy Huskamp Peterson, wskazującej na to, że podstawowe zasady archiwalne stosować się będzie także wobec dokumentacji cyfrowej, nie do końca rozpraszają wszystkie wątpliwości. Z tego powodu archiwistyka w XXI w. stoi przed koniecznością ponownej reinterpretacji swoich podstaw.

Ważnym wątkiem dociekań prof. Zdzisława Chmielewskiego w omawianej pracy jest również międzynarodowa współpraca archiwistów, zwłaszcza w drugiej połowie XX w. Wielka rola w tym zakresie przypadła archiwistce francuskiej, a zwłaszcza Robertowi Henri Bautierowi. To Francuzi i sam Bautier doprowadzili do wymiany myśli między archiwistami z krajów zachodnich a ich kolegami z bloku wschodniego, a następnie do instytucjonalizacji wspomnianej współpracy. Wzajemne kontakty, których otwarciem był kongres florencki (1956), wpłynęły ożywczo na archiwistykę krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Pozwoliło to także zapoznać się Zachodowi z myślą archiwalną ZSRR (Konstantin Mitajew). Ostatecznie prof. Zdzisław Chmielewski formułuje tezę, że współpraca archiwalna w Europie, a zwłaszcza uznawane we wszystkich krajach europejskich mocne podstawy teoretyczne archiwistyki zaowocowały przynajmniej częściowym rozwiązaniem problemu masowości akt oraz zbliżonym rozumieniem zagadnienia zespołowości. Ponadto autor wskazuje, że ukształtowane w okresie międzywojennym reguły stanowiły po drugiej wojnie światowej rękojmię poprawnego działania archiwów po obu stronach żelaznej kurtyny. Ostatecznie, zdaniem prof. Zdzisława Chmielewskiego, powszechne uznanie kanonów teorii archiwalnej stanowiło swoisty metodologiczny gorset, który nie doprowadził w drugiej połowie XX w. do podziału archiwistyki na zachodnio- i wschodnioeuropejską.

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że książka prof. Zdzisława Chmielewskiego *Z archiwistyką po Europie w XX wieku*, będąca sumą jego przemyśleń nad kierunkami rozwoju archiwistyki europejskiej i światowej w XX stuleciu, stanowi ważną pozycję w polskiej bibliografii archiwalnej. Jej lektura przybliżyła nam główne dylematy, przed jakimi stali archiwiści w zeszłym stuleciu. Wskazując na najważniejsze archiwalne problemy XX w., prof. Zdzisław Chmielew-

ski stawia również ważne pytania o przyszłość archiwistyki w szybko zmieniającym się w dobie cyfryzacji świecie.

Keywords: Zdzisław Chmielewski, archival science, Szczecin University, historiography, archive, archivists, digitisation, the humanities

Mots-clés : Zdzisław Chmielewski, science d'archives; Université de Szczecin, historiographie, archives, archivistes, numérisation, sciences humaines

Ключевые слова: Здзислав Хмелевски, архивоведение, Щецинский университет, историография, архив, архивисты, оцифровка, гуманитарные науки

Radosław Gaziński, *Zdzisław Chmielewski, Archival Guide to 20th-century Europe, Szczecin University, Szczecin 2017, p. 303*. The article deals with the publication titled “*Z archiwistyką po Europie w XX wieku*” [Archival guide to 20th-century Europe], published by Szczecin University as part of the “*Historiografia Pomorska*” [Pomeranian Historiography] series. It was published on the 75th birthday of Professor Zdzisław Chmielewski, archivist, (or archival theorist, to be precise) and member of the Toruń school of archival science. The publication was edited by Professor Adam Makowski and consists of Chmielewski's both published and previously unseen articles. It comprises four chapters containing its author's thoughts on the development of European and Global archival science in the 20th century. The publication sheds light on the main dilemmas which archivists were faced with in the previous century. Pointing towards the greatest archival challenges of the 20th century, Professor Zdzisław Chmielewski also poses important questions regarding the future of archival science in our rapidly-digitising world.

Radosław Gaziński, *Zdzisław Chmielewski, Avec l'archivistique en Europe au XXe siècle, Éditions Scientifiques de l'Université de Szczecin, Szczecin 2017, p.p. 303*. Article présentant la publication intitulée « Avec l'archivistique en Europe au XXe siècle », publiée par les Éditions Scientifiques de l'Université de Szczecin dans le cadre de la série « Historiographie de la Poméranie ». Ce livre a été publié à l'occasion du 75e anniversaire de la naissance du prof. Zdzisław Chmielewski, archiviste, ou plutôt théoricien de la science d'archives, élève de l'école d'archives de Toruń. La publication, sous la rédaction du professeur Adam Makowski comprend les textes du prof. Zdzisław Chmielewski, aussi bien ceux ayant déjà été publiés que ceux qui viennent seulement d'être révélés. Elle est constituée de quatre sections présentant les réflexions de l'auteur sur les directions du développement de la science d'archives européenne et mondiale au XXe siècle. Sa lecture nous rapproche des principaux dilemmes auxquels les archivistes étaient confrontés au siècle dernier. Elle montre les problèmes essentiels d'archives du XXe siècle. Le prof. Zdzisław Chmielewski pose également d'importantes questions sur l'avenir de la science d'archives dans un monde évoluant rapidement à l'époque de la numérisation.

Радослав Газиньски, *Здзислав Хмелевски, С архивоведением по Европе в XX веке, Научное издательство щецинского университета, Щецин 2017, стр. 303*. Статья о публикации под названием «С архивоведением по Европе в XX веке», которую выдало Научное издательство Щецинского университета в рамках издательской серии «Историография Поморья». Публикация вышла по случаю 75-летия профессора Здзислава Хмелевского, архивиста, а точнее теоретика архивоведения, воспитанника архивной школы в Торуне. Публикация, отредактированная профессором Адамом Маковским, состоит их текстов юбиляра, как опубликованных, так

и таких, которые ранее не были известны. Это четыре главы, представляющие размышления автора о направлениях развития европейского и мирового архивоведения в XX веке. Чтение этого произведения представляет нам основные проблемы, с какими сталкивались архивисты в прошлом веке. Указывая на главные архивные проблемы XX века, профессор Здислав Хмелевски задает также серьезные вопросы о будущем архивоведения в быстроизменяющемся мире века оцифровки.

Radosław Gaziński
(Szczecin, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Szczeciński)

JACQUES DERRIDA, GORĄCZKA ARCHIWUM. IMPRESJA FREUDOWSKA, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2016, ss. 148

Słowa kluczowe: archiwistyka, teoria archiwalna, filozofia, postmodernizm, Jacques Derrida

W 2017 r. ukazało się, w ramach serii „Nowa Humanistyka” (t. 23), pierwsze polskie tłumaczenie książki Jacques’a Derridy. Książka ta jest zapisem wykładu, jaki Jacques Derrida wygłosił 5 czerwca 1994 r. w Londynie na konferencji pt. *Memory: The Question of Archives*, zorganizowanej pod patronatem Towarzystwa Psychiatrii i Psychoanalizy, Muzeum Freuda oraz *Courtauld Institute of Art*. Wykład nosił tytuł „Pojęcie archiwum. Impresja freudowska”.

W tym miejscu należy wspomnieć, iż Jacques Derrida był jednym z niewielu współczesnych filozofów, którzy zainteresowali się koncepcją archiwów; ignorując przy tym w znacznym stopniu archiwistów. Dla Derridy „archiwizacja”, która daje władzę nazywania i nadawania tożsamości wszelkim rzeczom (także dzielenia się ich znaczeniem), rodzi wiele problemów natury etycznej, intelektualnej czy też politycznej. Dlatego też koncepcja archiwum zajmuje ważne miejsce w jego podejściu filozoficznym, podnosząc archiwum do rangi, którą rzadko zajmuje w piśmiennictwie innymi niż branżowe. Jakiegokolwiek zdanie mamy na temat dekonstruktywizmu, uważając go za „intelektualną modę” lub metodę badawczą, krytyczna siła tego nurtu daje nam możliwość innego niż tradycyjne spojrzenia na różne zagadnienia z rzeczywistości archiwalnej. Pojęcie „archiwum” jest obecne w całej twórczości Derridy, lecz dopiero w *Gorączce archiwum* porusza on *explicite* grupę tematów sprowadzających kwestię „archiwum” do problemu roli pisma w społeczeństwie. Derrida traktuje „archiwizację” i „pisanie” jako wzajemnie komunikujące się ze sobą metafory, skojarzone z koncepcjami pamięci oraz podświadomości.